

Bihorul poetic postbelic. Portrete române și maghiare.

Rezumat

Elaborarea lucrării de față a fost determinată atât de rațiuni personal-biografice, de identificare parțială a autorului cu patrimoniul poetic al unui climat familiar, cât și, mai ales, din necesitatea de a cartografia poezia unei regiuni ale cărei straturi literare freatice au alimentat importanți afluenți ai generațiilor de poeți din România respectiv Ungaria secolului al XX-lea.

Fiind o zonă de tranzit între epicentre cultural-academice precum Cluj-Napoca, Debrețin, Budapesta sau Timișoara, „Țara Bihorului”, feerică în sine, s-a investit în rolul de pepinieră de recrutare poetică. Feblețea atâtor poeți afirmați ulterior – Arany János, Ady Endre, Ana Blandiana, Gheorghe Grigurcu etc. –, ea, din nefericire, rareori a reușit să asigure intelectualilor ei stabilitate pe termen lung și, cu atât mai puțin, continuitate în manifestări. În consecință, fluxul de migrări a fost, de-a lungul secolului, cel dintâi liant al dinamicii vieții literare orădene, oraș de care cei nativi își ancorau nostalgiile poetice din alte părți.

Cauzele majore care au stat la baza acestor abandonuri sunt lesne de identificat în arborescența a două realități sumbre: nivelul academic și piața muncii orădene și-au găsit puține puncte comune în domeniul filologiei (absolvenții având de ales, de cele mai multe ori, între un post de pedagog navetist și unul de ziarist), iar, pe de altă parte, climatul politic instabil a oprit dezvoltarea firească a conștiinței artistice respectiv a pus piedici cultivării identității bihorenilor. Corolarul acestor vicisitudini a fost viața deloc longevivă a boemelor literare (excepțiile sunt puține și semnalate scrupulos în capitolele lucrării), dar și bariere interetnice.

Anchilozat în reconfigurări postbelice, orașul de pe Crișul Repede a apucat să-și pună în valoare menirea de poartă spre Occident doar într-o anumită măsură. În context internațional, jumătatea de secol sub dictatură a permis poezilor bihoreni mai degrabă imersiuni timide în spațiul central-european, cu precădere Ungaria (ceea ce iese în evidență și din opțiunea unora dintre poezii maghiari de a-și publica manuscrisele la edituri budapestane și, mai rar, provinciale din pustă) decât evenimente notabile. Se cunoaște că exportul de cultură a devenit posibil abia după căderea Cortinei de Fier, dată după care aproximativ jumătate dintre scriitorii maghiari s-au mutat din România, iar cei de limbă română au înțeles numaidecât noile modalități de a-și crește capitalul operei, recurgând la traduceri și deplasări

(unele dintre ele asigurate de Uniunea Scriitorilor din România, altele de Institutul Cultural Român, iarăși altele – mai numeroase – de autoritățile locale).

Bilingv fiind și cunoscând din interior cercurile literare de azi, autorul a considerat că este de datoria lui să contureze profilul predecesorilor săi concitadini în încercarea de a-i reanima de sub cenușa clișeelelor de care fac uz unii jurnaliști, profesori și muzeografi. Tot de domeniul conștiinței ține și modul imparțial al abordării celor două culturi – am marcat, unde a fost cazul, confluente de poetică și, de ce nu, prietenii, precum și diferențele (majoritatea vizând gradul de deschidere a autorilor față de experimentele literare și tendințele ideologice ale vremii). Avem convingerea că într-un *saeculum* al multiculturalității, al toleranței și al diplomațiilor democratice, orice hiatus naționalist-șovinist trebuie supus eradicării. În acest sens, credem că leacul cel dintâi îl constituie eficienta comunicare bilaterală dintre cultura majoritară și culturile etnicilor, un tărâm pe care resentimentele istorice nu-și au locul.

Prin prisma acestei râvne, am căutat să consemnăm, pe de-o parte, aportul local al celor două culturi complementare la ceea ce înseamnă Oradea literară astăzi. Ne-a interesat în ce proporții sunt reprezentate în patrimoniul poetic postbelic al orașului cele două areale lingvistice predominante, românesc și unguresc. În acest sens, cercetările premergătoare studiilor doctorale ne-au relevat ponderi cvasi-echilibrate, fapt ce a urmat să fie surprins și în aproximativa simetrie din cuprinsul prezentei lucrări (generațiile literare își găsesc corespondente parțiale în cultura celeilalte națiuni). Pe de altă parte, am încercat să măsurăm impactul pe care fenomenul poetic al județului vizat l-a avut în cadrul evoluției poeziei românești; și viceversa: cum s-a resimțit în plan zonal balansul dintre grilele proletcultiste și estetica neomodernistă, înțeleasă în ansamblul ei de tendințe.

Alegerea unei regiuni restrânse, în speță cea a județului Bihor, se datorează preferinței autorului de a aplica panoramei poezilor revizitați un studiu monografic în profunzime, în detrimentul livrării unor informații despre poezia transilvăneană, vagi și deja cunoscute. De aceea, *Bihorul poetic postbelic. Portrete române și maghiare* subsumează studii hermeneutice concise și exhaustive în ceea ce privește opera poetică a celor treizeci de autori comentați pe larg. Astfel, metodele științific-exegetice privilegiate se confundă, în cazul de față, cu cele practicate de autorii dicționarilor critice care încadrează scriitorii în medalioane (pe cei de raftul întâi sau a căror relevanță este considerată a fi majoră) și fișe (pe cei de raftul al doilea – mulți dintre ei anacronici sau grafomani –, al căror impact cultural a atins cote neglijabile). Prin urmare, acribia pe care mizează lucrarea se fundamentează pe raportul armonic dintre cercetarea în profunzime și studiul cantitativ. Deși de interes transnațional, ne-am ferit să emitem judecăți de valoare comparative de o stridență contrariantă, procedeul contrapunerii

fiind înlocuit, sub acest raport, cu schițarea și comentarea unor analogii. Cât despre perspectiva relației subiectului cu toposul, studiul nostru se identifică cu ceea ce se cheamă, în termenii lui Michel Collot, geografie literară.¹

Redusă la consecințele sale majore, geografia literară joacă rolul unui scut cu blazon în lupta specificităților regionale – populare sau culte – cu mult invocatul fenomen al globalizării. De asemenea, aceasta, prin definiție, caută să contracareze (discret, dar eficient) monopolul cultural național, rezultat al centralizării în beneficiul capitalei. În fapt, ea consemnează epicentrele de valori ale unor zone, dinamica și conștiința colectivă a societăților aferente. Percepția asupra ceremoniei, gestiunea erosului și a doliului în cotidian, activitățile individuale și cele comune, dialectul, gesticulațiile și modalitățile de interacțiune dintre membrii comunității sunt doar câteva dintre elementele pe care le reține geografia literară pe filieră antropologică. În operele literare, acestea ni se înfățișează printr-o serie de manifestări ale nostalgiei față de pământul natal și vatră, față de geografia propriu-zisă și oamenii locului. A lua în posesie un spațiu prin identificarea spirituală cu acesta reprezintă un act de curaj în contextul tendinței uniformizării la nivel global.

Noutatea de perspectivă pe care o propune geografia literară constă, însă, nu doar în obiective inerente demersului științific, ci și în capcane. E lesne de înțeles de ce o națiune ce a trudit secole în șir pentru unificarea regiunilor sale, așa cum este România, prezintă rezerve față de îngroșarea conturilor zonale de care „geografii literari” se ocupă. Teama de scindare, de o federalizare culturală fățișă, nu este, deci, nefondată. Astfel, celui care își asumă privilegiile unei asemenea cercetări îi revine automat obligația de a crea niște hotare cu deschidere în ambele sensuri de deplasare. Un alt pericol, animat tot de un soi de paranoia al maselor, mai degrabă, decât de pragmatism științific, include teama nu doar de a fi dezvăluite originile străine ale unor scriitori cu ascendențe variate, dar și, mai ales, de anexarea acestora la culturile altor țări. În atare situații, orice polarizare ar coincide cu interpretarea greșită a obiectivelor demersului.

Nu în ultimul rând, studiile literare bazate pe considerente geografice au de înfruntat și câteva obstacole. Se știe că literatura modernă își revendică, în epoca posttradițională, o deteritorializare flagrantă, situând acțiunea în non-locuri (care ori se succed, în cazul unor călătorii cu date incerte, ori stagnează în propria nebulozitate). Indeterminarea, proprie postmodernismului, subminează ipotezele geografiei literare, interzicând accesul la indiciile topografice. În sfârșit, cealaltă tendință generalizatoare s-a dezvoltat mai cu seamă în sânul

¹ Collot, Michelle, *Pour une géographie littéraire*, Éditions Corti, Paris, 2014.

societăților totalitarist-distopice și se referă la exilul în geografiile interioare. Căutările transcendente, total dezrădăcinate de spațiul din care sunt articulate, constituie exemplul cel mai elocvent pentru acest tip de eschivă: să ne amintim de literatura carcerală și de refugiul spiritual pe care l-a reprezentat pentru deținuți spațiul sacru al rugăciunii.

Sunt, poate, mai actuale ca niciodată dezbaterile teoreticienilor pe tema constrângerilor geografice la care a fost (și este în continuare) supusă literatura. Până la ce grad poate fi segmentat un spațiu cultural fără să-i fie afectată imaginea reflectată de propria-i literatură? Dacă națiunilor le putem atribui literaturi specifice, se poate spune același lucru despre o regiune mai restrânsă?

Cornel Ungureanu, în *Argument-ul său la Geografia literaturii române, azi (Vol. I, Muntenia)*, cartografiază cinci mari spații culturale românești – Muntenia, Moldova, Basarabia, Transilvania respectiv Banat și Bucovina – consacrand fiecărei secțiuni câte un studiu amplu. Tipologia de mentalități este elaborată în funcție de regiuni, fiind luate în calcul influențele de ordin socio-politic, cultural și economic. Vorbind de matrici distincte, așadar, se impune bifurcarea angoaselor și a năzuințelor specifice acestor zone și, implicit, redistribuirea mizelor literare.

În Balcani, putem spune că spiritul dominant este cel al vrajbei continue. Cu toate acestea, scriitorul transilvănean, detașat oarecum de zarva balcanică, își exprimă spațiul matriceal într-un spirit mai degrabă mitteleuropean. Reminiscențele imperiale se întrevăd la acesta în dispoziția-i molcomă și cumpătată, precum și în vorba-i dreaptă, înzestrată cu un har uneori grav, alteori ludic. Mai reflexiv decât moldoveanul sau munteanul, acesta își proiectează – asemeni lui Lucian Blaga, model absolut – un sistem de gândire cu inflexiuni filozofico-religioase de la care cu greu se abate.

Față de historicismul moldovenilor și estetismul muntenilor, spune Nicolae Balotă, ardelenii cred „într-o lume nu a vorbelor, ci a adevărului și mai binelui. Ardeleanul are credința cuvântului mântuitor. El e dascăl și profet (ceea ce, în fond, e totuna). Dacă povestește istoria neamului său (...) o face pentru a-și clădi neamul pe o temelie și între ziduri de cuvinte drepte. Nu urmărește nici tâlcul istoriei în sine, nici jocul evanescent al gesticulației umane, căci nu ceea ce piere, ci ceea ce durează îl robește.”²

Pe pământ transilvănean, mozaicului etnic îi corespunde unul confesional, care, de-a lungul timpului, a cunoscut grade de toleranță net superioare altor ținuturi central și est-europene. Scriitorul trăitor pe aceste meleaguri a fost binecuvântat cu o diversitate culturală

² Nicolae Balotă, *De la Ion la Ioanide*, Editura Eminescu, București, 1978, pp. 244-246.

ce nu de puține ori i-a slujit drept sursă de inspirație. Conviețuirea minorităților etnice cu poporul majoritar este surprinsă inclusiv capodopere, a căror acțiune se desfășoară pe acest tărâm, precum *Mara* a lui Ioan Slavici sau *Ițic Ștrul, dezertor* a lui Liviu Rebreanu.

Dintre consecințele seducției Europei Centrale în Transilvania amintim „[c]ulturile extra-muros și succesivele lor redefiniri. Participările scriitorilor transilvăneni la literaturile Europei Centrale. Mitul imperial, așa cum se afirmă el în literaturile Europei Centrale și cum se regăsește în cultura populară a Transilvaniei. Viena, Budapesta, Sibiu, Brașovul, Oradea ca structuri culturale multipolare – deschiderile lor către literatura română. Modelul german catalizator. Școala ardeleană și modelele literare girate de ea. Spiritul matriceal transilvan la Slavici, Aron Cotruș, Rebreanu, Agârbiceanu, Blaga, Pavel Dan. Dialogurile româno-germane și cele româno-maghiare.”³ Puterea creatoare transilvăneană, funciarmente idilică, rareori s-a îndepărtat de aceste aspecte, nutrină față de ele un sentiment al demnității statornic.

Umorile intelectualității bihorene nu se îndepărtează prea mult de cele transilvănene. Diferența o fac orizontalitatea campestră, expresie a fermității verbale, și stațiunile balneare (posedând moștenirea simbolistică a termelor romane), mărci ale „curățirii” și igienei spirituale, dar și ale delectării. La aceste două caracteristici geografice principale se adaugă și una secundară, definitorie și ea pentru configurațiile culturale bihorene: relieful carstic. Fenomenul carstului, înțeles ca „eroziune și dizolvare a calcarelor, gipsurilor și sării, provocată (sic!) de apele subterane sau de suprafață, urmată de crearea unor forme caracteristice”⁴, este echivalent, pe plan cultural-demografic, cu *eroziunea și dizolvarea valorilor românești, maghiare și evreiești, provocate de apele subterane sau de suprafață ale istoriei, urmată de crearea unor structuri culturale caracteristice*. Dacă la începutul secolului XX, populația românească era majoritară în mediul rural, dar minoritară la oraș, după trecerea a o sută de ani minoritari au rămas cei „cu sânge pur”, indiferent de nația de care aparțin. S-a format, așadar, o nouă dominantă identitară a acestui mediu, una compozițional eterogenă (precum carstul Munților Apuseni) și a cărei statornicie nu mai este dată de puseuri naționalist-șovine, ci de toleranță și dialog.

Tot de consolidarea legăturilor interetnice (respectiv transnaționale) ține și situarea geografică a Bihorului la extremitatea vestică a țării. Desfășurându-și activitățile sub legea nescrisă a zonelor de tranzit, județul cărmuit de la Oradea și-a luat în serios misiunea de punte de legătură între Depresiunea Transilvaniei înconjurată de Carpați și Câmpia Panonică. Poezia

³ Cornel Ungureanu, *Geografia literaturii române, azi (Vol I. Muntenia)*, Editura Paralela 45, Pitești, 2003, p. 13.

⁴ <https://dexonline.ro/definitie/carst>, accesat în data de 01.05.2019.

bihoreană n-a rămas datoare acestor indicatori, dovedind o mobilitate remarcabilă atât în ceea ce privește resursele umane, cât și vizavi de genul literar favorizat în versuri.

Versoul situației reședinței sale (de partea exterioară a Lanțului Carpat) îl reprezintă parțiala izolare de rețeaua culturală românească. În timp ce distanța aceasta geografică ține Oradea departe de zarva vieții culturale a „centrului”, orașul pierde multe evenimente de profil în favoarea Cluj-Napocăi și a Timișoarei. Oraș de tranziție și poartă spre Europa Centrală, Oradea – alături de meleagurile sale vecine – s-a dezvoltat din punct de vedere literar după posibilități. În perioada postbelică, orașul s-a constituit într-un nod cultural nici mare, nici mic, un satelit de nădejde al Clujului, am putea spune. Cu toate acestea, particularitățile bihorene ale poeziei scrise aici au existat încă de la începutul secolului al XX-lea și ele trebuie recunoscute ca atare.

Se presupune că secolul trecut a oferit literaturii și, bunăoară, poeziei euratlantice mutațiile cele mai spectaculoase și, totodată, numeroase schimbări de paradigmă controversate, dintre care unele s-au aclimatizat tocmai datorită vâlvei create (Matei Călinescu, de pildă, identifică cinci fețe ale modernității în studiul său cvasi-omonim: modernism, avangardă, decadență, kitch, postmodernism)⁵. Prezentul studiu are ca scop acoperirea unei jumătăți din procesul de cartografiere a poezilor bihoreni ai acestui secol XX (ne referim la perioada postbelică și la prima decadă postdecembristă).

Intervalul temporal ales este, deci, unul favorabil – căci, complex din punct de vedere politic – diversității poetice. Din această pricină, studiul include, după vechea clasificare, timbre lirice tradiționaliste, (neo)romantice, (neo)moderniste, (neo)simboliste, (neo)avangardiste, precum și postmoderniste prin excelență, ba chiar și discursuri eclectice sau doar îndoielnice sub raport calitativ. O altă clasificare, de care nu ne-am dispensat demersul, este cea sub raport poetic-atitudinal vizavi de literatura realismului socialist: vom analiza nu doar poetici subversive și evazioniste (respectiv: disidente – dacă există), ci și zvâcnirile de condei oportuniste, alias volumele proletcultiste.⁶

Ipotezele pe care ni le-am formulat țin, așadar, de o paletă largă de curiozități, personale și generale deopotrivă. Dintre acestea, cele generale articulează următoarele întrebări: Există izomorfisme de poetică între autorii maghiari și autorii români ai acelorași generații? Sub ce formă și în ce măsură au fost permeabile poeticile exersate de către aceștia la inovațiile de limbaj – întâi regresive (instaurarea socialismului), apoi resurective (generația șaizecistă), iarăși regresive (anii '70), iarăși resurective (datorită debutanților anilor '80 care-

⁵ Matei Călinescu, *Cinci fețe ale modernității*, Editura Polirom, Iași, 2005.

⁶ Ion Simuț, *Literaturile române postbelice*, Editura Școala Ardeleană, 2014.

și spuneau postmoderniști) și, în sfârșit, de-a dreptul progresive (în postdecembrism)? Cine au fost subversivii bihoreni și cu ce „șopârle” și-au presărat poemele? Ce formule poetice evazioniste s-au găsit și cine s-a complăcut în postura de fanfaron al regimului? În plus, care au fost nucleeele – grupări și reviste – în jurul cărora s-au coagulat scriitorii pentru a rezista opresiunii? Nu în ultimul rând, am punctat și căile de comunicare (literare sau extra-literare) ce au existat între grupările române respectiv maghiare de poeți și, mai ales, cum pot fi ele traduse prin prisma evenimentelor literare și politice majore.

Teza, așadar, cuprinde cinci capitole cvasi-autonome – unul introductiv și câte două, în oglindă, pentru ambele tabere lingvistice –, înlănțuite cronologic în funcție de perioada în care au activat scriitorii aferenți fiecăruia, și unul conclusiv.

Primul, intitulat „Bihorul poetic. Zestrea bilingvă”, pe de-o parte trasează limitele teritorial-culturale ale cercetării și, pe de alta, relevă conținuturile care conferă suport studiului elaborat, întreprins în capitolele următoare. Tot aici sunt prezentate figurile tutelare ale celor două culturi complementare, Iosif Vulcan respectiv Ady Endre, împreună cu poeții din jurul lor. Ne-am adus aminte și de cei mai prolifici trei istorici literari români ai secolului trecut care s-au îndeletnicit să comenteze literatura maghiară din Transilvania și, nu în ultimul rând, am redescoperit factorii culturali ce au condus la fenomenul *tranilvanismului maghiar* în literatură.

Al doilea capitol reprezintă prima secțiune a tezei care se apleacă asupra poezilor unei (așa-zise) generații literare, „Forrás” (în traducere: „Izvor”). Am numit și analizat poezii bihoreni care au publicat cărți sub acest gir, am punctat atât beneficiile pe care le-a atras după sine acest tip de apartenență, cât și poeticile care au prevalat.

Capitolul al treilea, „Față cu ideologia. Poeți români postbelici” este și cel mai întins, aducând în prim-plan pleiada de condeieri debutați în cei mai încercați ani ai istoriei noastre, ’50-’60-’70. Orându-iți după data nașterii, poezii încadrați aici au fost supuși unor analize nu doar hermeneutic-estetice, ci și etic-ideologice.

Poezii Cercului literar „Ady Endre”, tratați în omonimul capitol al patrulea, sunt, de fapt, continuatorii celor debutați în răsunătoarea colecție „Forrás”. De această dată, am luat în colimator atât gruparea care își ținea ședințele literare sub patronajul onomastic al marelui poet maghiar modernist, cât și pe reprezentanții ei. Am încercat să ne formăm o viziune limpede asupra modalităților prin care aceștia au ținut piept prigoanei venite din partea Securității și, de asemenea, am beneficiat de un câmp de viziune suficient de larg pentru a înțelege posibilitățile lor de publicare. În sfârșit, am oferit răspunsuri critice la traseul poetic pe care l-a urmat fiecare poet „adyst” în parte.

Cel din urmă capitol, intitulat „Emergențe optzeciste”, are menirea de a scoate în evidență poeticile născute pe țărâm bihorean în anii '80, '90, odată cu importul teoriilor postmoderniste la noi în țară. Majoritatea poezilor pe care îi regăsim aici sunt autori ce au activat (unii o mai fac și astăzi) în jurul (sau chiar în echipa redacțională a) revistei *Familia*, seria a V-a, o parte considerabilă dintre ei exersându-și condeiul în tinerețe la Cenaclul „Iosif Vulcan”. Am identificat, și aici, constante estetice relevante și, totodată, am numit direcțiile poetice pe care falanga bihoreană a generației optzeciste le lasă moștenire mai tinerilor lor colegi de breaslă.

La finele studiului, concluziile elucidează legăturile dintre numeroase piese aparent eterogene ale acestui mozaic demisecular al poeziei bihorene. De aceea, metodologia însușită vizează atât unități poetice analizate sincronic sau izolat, cât și, prezentând un grad ridicat de importanță, imaginea de ansamblu dată de diacronia influențelor dintre poeți.

Credem că specificul cel mai îngroșat al Oradiei este dat de diversitatea culturală. Angajamentul nostru în această analiză hermeneutică de o complexitate sporită a fost încoronat, din fericire, de o sumedenie de descoperiri, fiecare contribuind în felul său la conturarea acestui mozaic cultural care este patrimoniul poetic orădean. Dintre acestea, ne vom îndeletnici, în cele ce urmează, să articulăm câteva observații cu rol concludiv.

1. *Urbea* ca vatră a inspirației: *Destine centrifuge* și *destine centripete*. În timp ce orașe ca București, Cluj-Napoca, Iași sau Timișoara își pot întocmi, fără prea multe limitări conceptuale, dicționare sau istorii critice ale pleiadei lor de scriitori, Oradea, pornind cu un relativ handicap privind raportul dintre profilul și calitatea studiilor superioare respectiv piața muncii, a trebuit să suporte un grad de mobilitate a condeierilor mai ridicat. Astfel, dintre poezii luați în colimator, am constatat că aproximativ trei sferturi sunt ori împământenii în climatul cultural bihorean, ori emigrați respectiv mutați în centre culturale mai ofertante, printre care București, Budapesta și Cluj-Napoca. Doar un sfert se poate lăuda cu loialitatea fizică (fiindcă pe cea spirituală au păstrat-o cu toții, fără excepție) față de Oradea și împrejurimile sale – puțini dintre aceștia din urmă și-au menținut, însă, producția lirică pe o direcție ascendentă din punct de vedere calitativ.

2. *Reprezentativitatea celor două culturi* orădene complementare. În urma cercetărilor făcute în dicționare de specialitate și în arhiva periodicelor culturale postbelice (nu doar în cele locale, ci și în cele naționale), am identificat un număr aproximativ egal al poezilor români respectiv al celor maghiari care se încadrează în rigorile studiului nostru. Ușorul dezechilibru – de doisprezece la optsprezece – am încercat să-l compensăm, în capitolul

introdutiv, prin ilustrări elaborate ale etapizării literaturii bihorene maghiare a începutului de secol, favorizare justificabilă prin prisma anilor scurși sub dominație ungară.

3. Agitația creată de Marea Unire în rândul intelectualității maghiare se aseamănă, prin natură și intensitate, cu echivocul axiologic creat în rândul oamenilor de cultură de origine română de instaurarea regimului socialist. Amalgamul de presiuni a tescuit din conștiința supraîncărcată și confuză a stihuitorilor poezie de o expresivitate documentară sub raport *psihosocial*.

4. La o radiografie mai minuțioasă, se constată, de asemenea, că agora de voci poetice bihorene se constituie, în marea ei majoritate, din *individualități puternice*. Imaginarul, cu multe puncte de confluență, se dispersează în registre dintre cele mai diverse. Pe de-o parte avem conservatorii, poeți punând preț pe valori umaniste, dar și, mai ales, pe rigori sămănătorist-poporaniste, iar, pe de alta, spiritele inovative, autorii de poetici (neo)moderniste, postmoderniste și experimentale. În prima categorie am găsit că s-ar încadra, cu întreaga operă, Tóth István, Doina Sălăjan și Viorel Horj, precum și, doar cu unele cicluri lirice, Fábíán Sándor, Ana Blandiana, Ion Davideanu respectiv Nicolae Brânda. În mulțimea poezilor cu o estetică și viziune progresiste se regăsesc, în primul rând, bihorenii Zudor János, Sall László, Kőrössi P. József, Ioan Moldovan și Judith Mészáros. La echidistanță de cele două extreme îi întâlnim pe Adonyi Nagy Mária, Gheorghe Grigurcu, Gabriela Hurezean, Fábíán Imre, Lipcsei Márta, Ioan F. Pop etc., poeți al căror sistem de tropi funcționează după fervori imaginative și combinatorici insolite.

5. *Izomorfisme și divergențe* de poetică. Între poezii bihoreni români și omologii lor maghiari ai generațiilor similare au existat câteva echivalențe de stil și viziune. La nivel lexical, de pildă, obsesia – inestetică, credem – a versificatorilor români de a forma construcții de metafore genitivală („arhitectura valurilor”, „ceasul cetății” etc.) se regăsește, după logica gramaticii limbii maghiare, și în cazul poeziei etnicilor, acolo unde prin juxtapunerea a două cuvinte s-au format – mai ales în cadrul generațiilor „Forrás” – o multitudine de titluri cu parfum semantic abstract („amintirea miresmelor”, „fantezia liniștii” etc.). Un alt izomorfism ține de imaginarul peisagist, dar și pășunist la care au recurs poezii debutați între '55 și '75 – cu aproximația de rigoare. Ambele tabere au încercat să-și camufleze verva modernistă, a cărei esență era (auto)cunoașterea, în sentimentul de apartenență la un pământ bogat și binecuvântat; au existat și câțiva mai iscusiți, ce-i drept, mai exact aceia care au virat mizele identitare într-o sferă fictivă proprie *texistenței*. Din această manevră s-au obținut discursuri fragmentare valorificând cadența ca procedeu artistic.

În categoria diferențelor intră contrastantele maniere de raportare a celor două culturi la inovațiile de limbaj în poezie. Pe axa sinusoidală a cadrului socio-politic, nivelul de aderență la o anumită recuzită de expresie a fluctuat în funcție de conștiința vremii, mai precis a impulsurilor ei la scară de individ. De exemplu, am sesizat cu relativă surprindere că în cazul primelor generații postbelice, maghiarii (de la Cercul literar „Ady Endre”: Sall, Kőrössi, Zudor etc.) s-au dovedit mai deschiși la nou, mai permeabili în fața ideii de experiment, decât poeții români care frecventau Cenaclul literar „Iosif Vulcan” (Țepelea, Pituț, Horj etc.), aceștia din urmă promovând o poezie mai lirică, sub raport stilistic, dar și mai riguroasă din punct de vedere formal. Raportul se schimbă, însă, în perioada postdecembristă, atunci când optzeciștii și urmașii lor nouăzeciști din jurul revistei *Familia* îi devansează în prospețime verbală pe maghiarii de la *Kelet-Nyugat* și, ulterior, *Várad*; scrierile acestora din urmă se aseamănă, mai degrabă, cu ceea ce au exersat în versuri generațiile '60 și '70 de poeți români. Această tendință s-a menținut până în zilele noastre, când poeți ca Mihai Vieru (douămiist, ploieștean după naștere, orădean prin adopție) sau Dumitru Vlad (postdouămiist, născut la Oradea, asimilat de mediul universitar clujean) au propus în volumele lor poetici neoavangardiste, în timp ce Szőke Mária Magdolna sau Fábíán Judith, de pildă (poete ce și-au semnat debutul cvasi-simultan cu cei doi poeți tineri), aleg să rămână tributare primelor canoane moderniste. Există simetrie, așadar, și la acest capitol al inovațiilor stilistico-estetice în poezie, numai că nu așa cum ne-am închipuit: pe diagonală, și nu pe orizontală.

6. Referindu-ne la *strategiile editoriale* ce s-au încetățenit în rândul poezilor români respectiv maghiari, ne vom opri asupra următoarelor aspecte: în timp ce primii și-au format un obicei de a publica mult, deci cu o frecvență debordantă, cei din urmă și-au asumat un ritm mai lent. Trecând în revistă data apariției volumelor acestora plus aportul de conținut inedit, suntem martorii unei discrepante majore. Deși pentru autorii români lansarea propriilor cărți a devenit o rutină (precum aniversarea zilei de naștere), volumele lor, chiar dacă adesea netrecute printr-un ciur editorial exigent, se constituiau exclusiv din poeme inedite. La capătul celălalt, autorii maghiari – mai relaxați poate din fire, dar și cu posibilități de publicare mai restrânse – recidivau cu câte un volum în cicluri mai mari, iar atunci când o făceau, includeau printre inedite texte din plachete mai vechi.

7. O altă curiozitate, pe care am urmărit să o satisfacem, vizează spectrul de *atitudini poetice față de ideologia impusă* de Partidul unic. Valorificând perspectiva critică oferită de Ion Simuț în volumul său intitulat *Literaturile române postbelice*⁷, am comentat în cadrul

⁷ Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2017.

textelor critice rezultatele acestui tip de test etic. Corolarul demersului a scos la iveală nu doar o proporționalitate neașteptată a celor două tabere, dar și volume publicate în regim samizdat dând glas unor viziuni radicale față de comunismul românesc (Gittai István, Zudor János sau Sall László). Am aflat și cine au fost subversivii bihoreni și cu ce „șopârle” și-au presărat poemele, precum și formulele poetice de esență evazionistă, totodată, unde a fost cazul, am demască avânturile lirice oportuniste. Nu în ultimul rând, am căpătat o introspecție coerentă asupra politicii revistelor vremii, apreciind marja lor de rezistență prin cultură – atât cât s-a putut salva din confruntarea scriitorilor cu cenzura.

8. Aplicând rigurile hermeneuticii, am investigat *constantele de inspirație* care au irigat versurile bihorenilor. Recapitulând căutările lor poetice, amintim: a) refugiul în mister și schemele mitologice adaptate mediului autohton, b) imaginarul transilvănean idilic prin excelență, invadat de nostalgiile și melancoliile reflexivității paseiste, c) acordarea de credit precursorilor din acest ținut.

9. Am adus în discuție *nodurile și nucleele culturale* ce au făcut posibilă interacțiunea dintre poeți. Am remarcat afinități divergente sub raporturile socializării și apartenenței: cât timp unii s-au atașat acestor manifestări publice (Ioan Țepelea, Gheorghe Pituț, Ion Davideanu sau Ioan F. Pop, respectiv, de cealaltă parte, Gittai István, Zudor János, Sall László sau Szűcs László), alții au preferat să se izoleze, suportând consecințele unei vizibilități mai scăzute (Gabriela Hurezean, Judith Mészáros, Fábíán Sándor, Lipcsei Márta etc.).

10. Nu în ultimul rând, ne-am amintit de *căile de comunicare* (literare, dar și extra-literare) ce au existat între cercurile române respectiv maghiare de poeți. Am încercat, de asemenea, să găsim modalitățile prin care s-ar putea ele traduce prin prisma evenimentelor majore ale vremii. La nivel macro, o importanță majoră prezintă contribuția istoricilor literari români la transmiterea și comentarea în limba noastră a literaturii etnicilor maghiari din Transilvania. La nivel micro, memorabil rămâne, printre altele, experimentul – derulat preț de câteva ședințe – al membrilor Cenaclului literar „Iosif Vulcan” în colaborare cu cei ai Cercului literar „Ady Endre” de a organiza ateliere de traduceri literare bilaterale.

Nutrim speranța că teza noastră și-a atins obiectivele propuse, împlinindu-și atât rolul geografico-istoric, de cartografiere a poezilor regiunii bihorene, cât și cel justițiar, de restabilire a echilibrului firesc al unui ecosistem adesea perturbat de consecințele activismului literar, dar și, din păcate, de compromisul ideologic.

Suntem de părere că turnarea pe pagini alăturate a două istorii literare complementare, ba chiar suprapuse din punct de vedere regional, va stârni într-o mai mare măsură interesul reciproc al celor două comunități sub cerul comun al cunoașterii, empatiei și admirației.